

ΣΙΝΙΚΟ ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ ΣΕ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

N. K. Μουτσόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής Α.Π.Θ.

Πριν από χρόνια, μελετώντας τις βυζαντινές τοιχογραφίες της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Γεράκι της Λακωνίας, στον ημικυκλινδρικό θόλο, στο 8ο διάχωρο, επισημάναμε ορισμένα σύμβολα ή ιδεογράμματα επάνω στον οπισμό (στα κράνη) των στρατιωτών, στη σκηνή του "Λίθου"¹ (εικ. 1-4)*.

Επρόκειτο για απεικόνιση στρατιωτών με εύκολα αναγνωριζόμενα ανατολιζόντα χαρακτηριστικά στα πρόσωπά τους (εικ. 1-6). Και από την απόδοση των λεπτομερειών των προσώπων τους εύκολα γίνεται κατανοητό πως ο ζωγράφος θέλησε στη σκηνή αυτή να αποδώσει τα χαρακτηριστικά στρατιωτών που δεν είχαν καθόλου φιλικά αισθήματα προς τα πρόσωπα που απεικονίζονταν στις σκηνές του Πάθους.

Συνήθως στις σκηνές αυτές απεικονίζονται Ρωμαίοι στρατιώτες, παρουσία και ιστορικά επιβεβαιωμένη. Ρωμαίοι όμως στρατιώτες και αξιωματικοί, όπως ο Λογγίνος, παραστέκουν, ως γνωστόν, και στη σκηνή της Σταυρώσεως.

Πρόκειται για μια συνθήκη που βλέπουμε να συνεχίζεται και στα νεότερα χρόνια, οπότε οι λαϊκοί ζωγράφοι των χρόνων της τουρκοκρατίας αντικαθίστανται με μια συμπαθητική αυθαιρεσία τους Ρωμαιοί στρατιώτες της Σταυρώσεως, καθώς και εκκείνους που παρίστανται στα μαρτύρια των διαφόρων αγίων και μαρτύρων της πίστεως, τα οποία προσπαθούν να απεικονίσουν με ρεαλισμό, με Τουρκαλβανούς στρατιώτες γιατί τους είναι περισσότερο γνώριμοι, γιατί έχουν υποφέρει απ'αυτούς: είναι τα στρατιωτικά αποσπάσματα που σε κάθε περίπτωση καταδικώνουν τους Χριστιανούς, τους βασανίζουν, καινε τα χωριά τους, ως ανεξάρτητοι ληστές ή ως εκπρόσωποι του οθωμανικού κράτους.

Με το ίδιο ή κάποιο αντίστοιχο σκεπτικό μάς φαίνεται πως ο Βυζαντινός αγιογράφος, εκεί κά- τω στο Γεράκι, πρέπει να είχε γνωρίσει τους Ασιάτες που απεικόνισε πάνοπλους, με την ήρε- μη βλοσυρότητα των Μογγόλων ή των Τατάρων επιδρομικών. Κάτω από τη φαινομενική απάθεια και τα γαλήνια χαρακτηριστικά του προσώπου τους κρύβεται όλη η σκληρότητα των άγριων έφιππων νομάδων της Κεντρικής Ασίας που ξε- χυθήκαν από τις εστίες τους από τα μέσα του 13ου μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα και λεηλά- τησαν, κατέστρεψαν και διέλυσαν τόσες αυτο- κρατορίες.

Ειδικότερα επισημάναμε στα κράνη των στρατιωτών ορισμένα σύμβολα ή γράμματα (εικ. 9). Κανέναν μέχρι σήμερα από όσους έχουν ασχοληθεί με τις τοιχογραφίες των εκ- κλησιών του Γερακίου δεν είχε επισημάνει τη λεπτομέρεια αυτή.

Τα ιδεογράμματα αυτά δεν είναι τυχαία. Είναι, όπως θα δούμε, πραγματικά και φαίνεται ότι συνηθίζονταν στις στρατιωτικές αμφιβόσεις των βαρβάρων.

Για να απεικονίζονται με τόση ακρίβεια οι λεπτομέρειες, όχι μόνο τα εθνολογικά χαρακτη- ριστικά των προσώπων, με τα σχητά μάτια και τα εξογκωμένα μύλα, συμπεραίνουμε πως ο ζω- γράφος είχε γνωρίσει τους στρατιώτες αυτούς κάπου στον ελλαδικό χώρο ή σε μακρινότερα μέρη της αυτοκρατορίας.

Ποιοι όμως μπορεί να είναι οι στρατιώτες που απεικονίζονται; Θα μπορούσε κανείς εύκο- λα να απαντήσει ότι μοιάζουν με Κινέζους, όπως και τα ιδεογράμματα επάνω στα κράνη τους. Αυτή όμως θα ήταν μια εύκολη, μια αδόκιμη απάντηση.

Οι στρατιώτες αυτοί, τους οποίους θα γνώ- ρισε ο ζωγράφος, θα πρέπει να ανήκαν σε κά- ποια από τις μογγολικές ορδές που κατά χρο- νικές περιόδους εδήλωσαν τις βυζαντινές χώρες. Δεδομένου ότι οι τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος του ναού του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου χρονολογούνται στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιώνα, οι εμπειρίες του αγιογράφου θα πρέπει να αναφέρονται σε μια παλαιότερη, όχι όμως πολύ απομακρυσμέ- νη, εποχή.

Με την πρόταση αυτή χρονολογήσεως των τοιχογραφιών, εκτός από τους συγγραφείς του βιβλίου *Γεράκι* (N. Μουτσόπουλο και Γ. Δημη- τρούλη)², συμφωνούν και ο N. Δρανδάκης³ και η Μ. Παναγιωτίδου⁴. Αντίθετα, ο N. Ζίας τοποθε- τεί τις τοιχογραφίες στο 12ο - 13ο αιώνα⁵. Η Lafontaine, παρασυρόμενη από τη μεταγενέστε- ρη χρονολογία (1450) που υπάρχει στο εσωτερι- κό του ναού, νόμισε πως όλες οι τοιχογραφίες του ναού ανήκουν σ'αυτή την εποχή⁶. Σε μεταγε- νέστερη εργασία της όμως τοποθετεί το ναό και τις τοιχογραφίες του αόριστα στην εποχή των

Παλαιολόγων⁷. Ο Νικόλαος Βέης, που ασχολήθηκε παλιά με το ναό, πιστεύει επίσης (λανθασμένα) στη μεταγενέστερη χρονολόγηση των τοιχογραφιών (1450), γράφοντας με έμφαση ότι "η γνώμη ότι αι τοιχογραφίαί του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου πρέπει ν'αναχθώσιν εις τον ΙΔ' αιώνα είναι παντελώς αβάσιμος"⁸.

Για την αναγνώριση των ιδιογραμμάτων στραφηκάμε προς διάφορες κατευθύνσεις για να συγκεντρώσουμε πληροφορίες (εικ. 5-7). Με μεγάλη συντομία θα αναφέρω τις απαντήσεις που έλαβα.

Σε επιστολή μου προς τον Αρμένιο βυζαντινολόγο, ακαδημαϊκό κ. Χρατς Μπαρτικιάν (31.5.1982), στην οποία τον παρακαλούσα να αποσταθεί σε ειδικούς επιστήμονες, έλαβα την εξής απάντηση (Ερεβάν, 25.9.1982): "Επιτέλους χθές έλαβα απάντηση από το Κρατικό Ερμιτάζ του Λένινγκραντ σχετικά με τις τοιχογραφίες της Λακωνίας. Ο Διευθυντής του Ερμιτάζ ακαδημαϊκός Μπορίς Πιστρόφσκου μου γράφει πάνω στον εσωκλειστό φάκελο ότι οι συνολογοί μας [οι Σοβιετικοί] αρνούνται την ομοιότητα των σημείων αυτών με τα κινέζικα ιερογλυφικά. Τίποτε παρόμοιο ...".

Την ίδια αρνητική απάντηση έλαβα και από τον Μορφωτικό Ακόλουθο της Κινεζικής Πρεσβείας στην Αθήνα, στον οποίο αποστάθηκα με επιστολή μου (5.4.1982). Η απάντηση του Μορφωτικού Ακολουθού (13.4.1982, αρ. 6723282) γράφει τα εξής: "Μελετήσαμε εγώ και οι συνάδελφοί μου τα φωτοαντίγραφα και τις φωτογραφίες και είμαστε της γνώμης ότι τα σημεία που είναι στο κράνος των στρατιωτών δεν είναι κινέζικα, επομένως δεν είμαι σε θέση να σας παρέχω πληροφορίες στα

θέματα που αναφέρατε στην επιστολή σας ...".

Παρ' όλες όμως τις αρνητικές απαντήσεις δεν απογοητεύθηκα. Μετά από πολλές άλλες απόπειρες προς διάφορες κατευθύνσεις είχα ένα ευτυχέστερο αποτέλεσμα, το οποίο τελικά επιβεβαιώθηκε απόλυτα.

Ο Ιάπωνας ελληνιστής κ. Μ. Σουγγάγια, που του δώσαμε το σχετικό εικονογραφικό υλικό και το μελέτησε, μας πληροφόρησε ότι πρόκειται για το κινέζικο γράμμα *hi* (χι), που ερμηνεύεται ως "μέγας, υψηλός, έξοχος, επιβλητικός", ερμηνεία που αναφέρεται οπωσδήποτε στον φερόντα το κράνος ή στη στρατιωτική μονάδα στην οποία υπηρέτούσε⁹ (εικ. 8).

Αυτά συνέβαιναν το 1982. Μετά μία δεκαετία προσπάθησα να επιβεβαιώσω τις πληροφορίες του ελληνιστή κ. Σουγγάγια, αποτινόμενος σε έναν ειδικό ερευνητή του βουδισμού ο οποίος εργάζεται στο Κγιοτο της Ιαπωνίας, με τη μεσολάβηση ενός γνωστού μου Ιταλού ερευνητή, του κ. Fabrizio Fucello (17.3.1997).

Η απάντηση ήταν θετική και βασίζεται στα δεδομένα του ιαπωνικού λεξικού "Kanwa Dai-Jiten", γραμμένου από τον Todo Akimori (έκδ. Gakushuu Kenkyuusha). Εκεί αναφέρεται σαφώς ότι το σήμα 卍 είναι κινέζικο και σημαίνει "μέγας, υποβλητικός" (εικ. 9). Επιβεβαιώθηκε μ'αυτών τον τρόπο απόλυτα και η καλύτερη μαρτυρία του κ. Σουγγάγια.

Παρ'ότι τα ιδιογράμματα αυτά στα κράνη των στρατιωτών είναι κινέζικα, δεν είναι αναγκαίο να ανήκουν και σε Κινέζους στρατιώτες. Μας είναι γνωστό πως οι διάφοροι στρατοί, στα βυζαντινά χρόνια, δεν χρησιμοποιούσαν ενιαία

1. Αποψη του ναού του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στο Γεράκι της Λακωνίας.

αμφίση, αλλά συχνά χρησιμοποιούσαν, όπως άλλωστε αναφέρει και ο ιστορικός των χρόνων του Ιουστινιανού Προκόπιος, στο *Περί των Περσικών πολέμων* [του Ιουστινιανού] έργο του, τις στολές και τα όπλα που έπαιρναν ως λάφυρα από τους αντιπάλους τους¹⁰. Το βλέπουμε αυτό, πολύ συχνά, και σε τοιχογραφίες¹¹ και χειρόγραφα, όπως στην περίπτωση της μικρογραφίας του χειρογράφου της Χρονογραφίας του Σκυλίτη, όπου ο στρατός σε μίαν ασπίδα, ασαρκηνής μορφολογίας, με *κουφικό*^{11α} διάκοσμο, ανακάλυψε τον Λεόντα Ε' τον Αρμένιο ως συμβασιλέα του Μιχαήλ Α'¹².

Αλλά και σε κνημίδες και σε άλλα όπλα, και ειδικά σε ασπίδες, βλέπουμε συχνά κουφικές επιγραφές και ιδεογράμματα, γιατί, τις εποχές εκείνες, από τον 8ο μέχρι τον 11ο αιώνα, το Βυζάντιο είχε αποδυθεί σε μακροχρόνιους πολέμους με τους Άραβες και ήταν φυσικό τα πολεμικά λάφυρα να προέρχονται, στο πλείστον, από το οπλοστάσιο των Σαρακηνών.

Ας επιστρέψουμε όμως στη δική μας απεικόνιση. Ποιοι στρατιώτες μπορεί να απεικονίζονται στην παράσταση του Λίθου στην τοιχογραφία του ναού του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Γεράκι;

Αναφέραμε ήδη ότι πρόκειται για απεικόνιση Μογγόλων ή Τατάρων.

Η Μογγολία, ως γνωστόν, είναι χώρα της Κεντρικής Ασίας, μεταξύ Σιβηρίας, Μαντζουρίας, Κίνας και Τουρκεστάν.

Η ιστορία του μογγολικού λαού αρχίζει από την εποχή του Τζεγκιζ-χαν, από τα τέλη του 12ου αιώνα. Από το 1183 μέχρι το 1193 εξουδετέρωσε όλους τους αντιπάλους του και αναγνώ-

ρίσθηκε αυτοκράτορας (μέγας χαν) όχι μόνο των Μογγόλων αλλά και όλων των Τούρκων της Ανατολής. Μετά το θάνατό του (+ 1225), το απέραντο κράτος του διανεμήθηκε μεταξύ των γιών του¹³. Διάδοχος του στο θρόνο εξελέγη ο γιος του Μαγκού. Γενικός διοικητής της Κίνας διορίστηκε ο αδελφός του Κουμπλάι, ο οποίος κατόρθωσε να υποτάξει ολόκληρη την αυτοκρατορία των Sung. Ο Χουλαγού κατέλαβε τη Βαγδάτη και, μετά το θάνατο του Μαγκού (+ 1260), τη θέση του μεγάλου χαν στο Πεκίνο κατέλαβε ο Κουμπλάι. Ο Χουλαγού στη Δύση ήταν σχεδόν ανεξάρτητος, αποδεχόμενος όμως την υπέρτατη ηγεσία του Πεκίνου¹⁴.

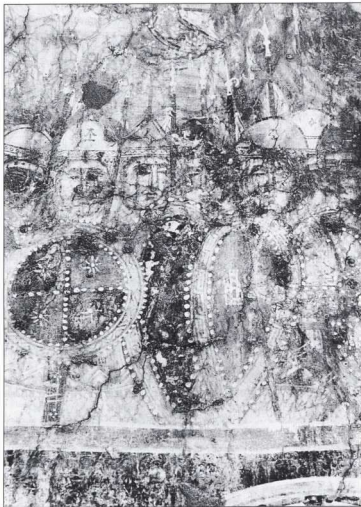
Η επικράτηση των Μογγόλων από την Κίνα μέχρι την ανατολική Ευρώπη, μολοντί, με τη στρατιωτική βία, κατέστρεψε πολιτισμούς στην περιοχή αυτή, βελτίωσε ωστόσο την επικοινωνία της Κίνας με τις δυτικές χώρες διαμέσου των χερσαίων δρόμων¹⁵. Η κεντρική κυβέρνηση των Μογγόλων ίδρυσε και φρόντισε με μεγάλη προσοχή ένα πλήρες και πολυσύνθετο σύστημα σταθμών κατά αποστάσεις, με βάσεις εξοπλισμένες με εφόδια για αλλαγή ίππων και διαμονή, όπως, κατά την αρχαιότητα, το ρωμαϊκό σύστημα των *mutatio*. Το σύστημα αυτό της εποχής της μογγολικής δυναστείας των Γιουάν (1271-1368), το οποίο εφαρμόστηκε ιδιαίτερα για την εξυπηρέτηση των ταχυδρομείων, ήταν το καλύτερο οργανωμένο από όλα τα προηγούμενα.

Ο Μάρκο Πόλο ανέφερε, επίσης, ότι υπήρχαν πολλοί εσωτερικοί δρόμοι από το *Τα-Του* (το Πεκίνο, το οποίο ιδρύεται την εποχή αυτή), την πρωτεύουσα της δυναστείας των Γιουάν, προς τις επαρχίες, και πολλοί σταθμοί, κάθε 40 ή 50 χιλιόμετρα ο ένας από τον άλλον, με απο-

2. Η θύρα της εισόδου στο ναό του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου.

3. Η παράσταση των Ασιατών στρατιωτών στη σκηνή του Ιβάνου, στο ναό του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στο Γεράκι της Λακωνίας.

4. Λεπτομέρεια των προσώπων των στρατιωτών με τα ιδιογράμματα στα κράνη τους.

τέλεσμα τα ταξίδια των πρεσβευτών και των πρεσβειών, όπως και των ταχυδρόμων, να διευκολύνονται σε μεγάλο βαθμό¹⁶.

Την εποχή όμως αυτή (1271-1368) η επικοινωνία ανάμεσα στην Κίνα και το Βυζάντιο μειώνεται, γιατί στο μεταξύ (1204) η Κωνσταντινούπολη πέφτει στα χέρια των Σταυροφόρων και έτσι η δυναστεία των Γιουάν στρέφει το ενδιαφέρον της προς άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

Οι μογγολικές ορδές του Τεγκίτζ-χαν πρωτοεμφανίζονται στον μικρασιατικό χώρο την εποχή που βασιλεύει στο Ικόνιο ο Σελτζούκος σουλτάνος Κάι-Χοσερέβ Β'. Ο στρατός του, στο πλείστον από Φράγκους μισθοφόρους, ηττήθηκε και οι Μογγόλοι προχώρησαν μέχρι την Καισάρεια καταστρέφοντας τα πάντα στο δρόμο τους¹⁷. Ο σουλτάνος ζήτησε τη βοήθεια του Λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνου Β', ο οποίος όμως αρνήθηκε. Αντίθετα, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Δούκας Βατάτζης αποδέχθηκε, και το 1243 υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ Βυζαντινών και Σελτζούκων. Τη συμμαχία αυτή αναφέρει ο

5a

Γεώργιος Ακροπολίτης¹⁸ και εξιστορεί τη συνάντηση των δύο ηγεμόνων στην Τρίπολη, επί του Μαϊάνδρου, το σημερινό Μπουλαντάν. Κατά τον Γ. Ακροπολίτη, η συνθήκη αυτή εξασφάλισε το κράτος της Νίκαιας από τον μογγολικό κίνδυνο¹⁹.

Τίποτε όμως το θετικό δεν προέκυψε από αυτή τη συνθήκη, και γιατί το κράτος των Σελτζουκιδών ήταν εξουθενωμένο από τις εσωτερικές διαμάχες, και γιατί το 1247 δολοφονήθηκε ο σουλτάνος Κάιχοσρέβ, ο οποίος στο μεταξύ είχε αναγκασθεί να γίνει φόρου υποτέλης στους Μογγόλους²⁰.

Η σελτζουκική αυτοκρατορία των Ρουμ Σελτζούκων υπέκυψε σπαρασσόμενη, όπως αναφέραμε, από εμφύλιες διαμάχες, οι οποίες εντάθηκαν κάτω από τη μογγολική πίεση.

Η μογγολική όμως διείσδυση στον μικρασιατικό χώρο είχε συμπαράσσει πολλά τουρκικά φύλα, και ιδίως Τουρκμένους και Ουγούζους. Οι Τουρκμενικοί αυτοί λαοί, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί με την έγκριση ή την ανοχή των Σελτζούκων στις δυτικές παρυφές του κράτους τους, με τη διάλυση του σελτζουκικού κράτους απέκτησαν προοδευ-

5a. Σελτζουκική προτομή του Γεωργίου Ακροπολίτη.

5

5. 5a. Λεπτομέρεια προτομών των στρατιωτών της σκηνής του Λίβου.

6. Λεπτομέρεια προσώπου στρατιώτη από τη σκηνή του Λίθου.

9. Τα τρία κινεζικά ιδεογράμματα.

8. Πρόσωπο στρατιώτη με ιδιότυπο κράνος και σύμβολο στην ασπίδα του.

7. Σκαρίφημα προσώπων δύο στρατιωτών της σκηνής του Λίθου.

τικά αυτονομία και ανεξαρτησία και, όπως γράφει ο Paul Lemerle, "είναι δυσχερέστατο, την εποχή αυτή, και να σκιαγραφήσει κανείς τα όρια των τουρκικών ηγεμονιών της Δυτικής Ανατολίας, τα διάφορα μπειλίκια και εμιράτα"²¹.

Την εποχή αυτή η κυριαρχία του κράτους των Μογγόλων *Il-Khan* στην Πεσία εφθανε δυτικά μέχρι τον ποταμό Kizil-Irmak (Iρη), έχοντας ως βάση την Καισάρεια.

Αναφέραμε προηγουμένως ότι τα διάφορα τουρκικά κράτη βρισκόταν συνεχώς κάτω από τον έλεγχο όλο και ανανεούμενων τουρκμενικών ορδών.

Το Karaman, που βρισκόταν στα σύνορα με τους Μογγόλους, προσβλήθηκε δύο φορές (1299 και 1319). Το 1277 και το 1312 επιτέθηκαν εναντίον του Ικονίου. Ένα από τα αρχαιότερα εμιράτα ήταν αυτό της Κασταμονής, που ιδρύθηκε το 1290 από έναν Μογγόλο διοικητή, τον *Il-Khan*, ο οποίος ίδρυσε και τη δυναστεία του Candar-ogullar. Το εμιράτο της Κασταμονής έγινε γνωστότερο αργότερα ως Kizil Ahmedliier του Isfendiyar-ogullari. Στο κρατίδιο αυτό προσαρτήθηκε το 1322 η Σινώπη και το 1330 το Canik²².

Όταν συνέβαιναν αυτά στα ανατολικά σύνορα του Βυζαντινού κράτους, στον βαλκανικό χώρο εμφανίζεται ένας άλλος ασιατικός εχθρός, οι Τάταροι ("Υπερβόρειοι Σκύθαι"), οι οποίοι, άλλοτε μόνοι, άλλοτε αναμεμιγμένοι με Μογγόλους, και συχνά με τη

βοήθεια των Βουλγάρων, δώνουν και καταστρέφουν τις βυζαντινές επαρχίες της Θράκης.

Στα βυζαντινά κείμενα, κάτω από την κοινή ονομασία "Σκυθές" αναφέρονται κυρίως τουρκομογγολικοί λαοί και άλλοι συγγενικοί μ' αυτούς, όπως οι Κουμάνοι²³.

Οι πηγές αναφέρουν εισβολή στη Θράκη την άνοιξη και το θέρος του 1206, οπότε πολιορκούνται, χωρίς αποτέλεσμα, η Αδριανούπολη και το Διδύμειο.

Το 1237 πολυάριθμοι Κουμάνοι διασπείρονται από Τατάρους διασχίζουν τον Δούναβη και τον Αίμο, λεηλατούν την υπαίθρου της Θράκης, αιχμαλωτίζουν τον αγροτικό πληθυσμό και όλους όσους δεν κατέφυγαν στα κάστρα και τους πουλούς ως δούλους. Τελικά, το 1241, εγκαταστάθηκαν ως "στρατιώτες" από τον Ιωάννη Βατάτζη στις ευρωπαϊκές και τις μικρασιατικές επαρχίες της αυτοκρατορίας²⁴ (στην κολίδα του Μαινδρού και τη Φρυγία, σε αντικατάσταση των Τούρκων)²⁵. Οι Κουμάνοι αυτοί ταχύτατα εξελληνίσθησαν. Από την τουρκική αυτή φυλή κατάγονται εξέχουσες μορφές του Βυζαντίου, όπως ο Συργιάννης²⁶.

Μετά το θάνατο του Ιωάννη Ασάν Β' (1241) εισβάλουν και υπάκουσαν τη Βουλγαρία Τάταροι. Το κράτος των Τατάρων καταλύθηκε τον 13ο αιώνα από τους Μογγόλους, και από την επιμείζια με αυτούς και τους Βουλγάρους και τις παλιές ιθαγενείς φινικές φυλές προήλθαν οι σημερινοί Τάταροι του Βόλγα²⁷. Οι Τάταροι, ουνική καταγωγής λαός²⁸, είναι απόγονοι των Μογγόλων της Χρυσής ορδής και από πολύ παλιά βρίσκονται εγκατεστημένοι στις περιοχές μεταξύ των ποταμών Βόλγα και Κάμα, αφού προηγουμένως έδωξαν από τις παλιές του κοιτίδες τον αυτόθρονο βουλγαρικό πληθυσμό²⁹. Ο ταρικός έλεγχος του Εύξεινου πόντου ολοκληρώθηκε την εποχή της μεγάλης μογγολικής εκστρατείας του 1236-1343. Η αντικατάσταση της ισχύος του Βυζαντίου στις περιοχές αυτές από τους Τατάρους παγιώθηκε στα χρόνια του γάνου Μόηκ (1251-1343). Από την εποχή αυτή επισημαίνονται οι ταταρι-

κές φιλοδοξίες για την επέκταση των κατακτησών τους μέχρι τα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη³⁰.

Το 1294-5 επιτέθηκαν εναντίον της Βουλγαρίας, το 1297 εναντίον του Βυζαντινού κράτους, το 1299-1300 εναντίον της Θράκης. Η Θράκη και η Μακεδονία ήταν περιοχές γύρωμες στους Τατάρους πολύ πριν από το 1316-1321³¹.

Ήδη από το 1316 οι Τάταροι θεωρούνται από τους κύριους εχθρούς του Βυζαντίου, γιατί είχαν εισβάλει βίαια διά της Βλαχίας και της Βουλγαρίας στα βυζαντινά εδάφη. Η επανάληψη των ταταρικών επιδρομών διαμέσου της Βουλγαρίας μέσα σε πέντε χρόνια (1320, 1321, 1324) γίνεται πάντοτε με βουλγαρική έγκριση και πιθανότατα υποκίνηση³². Το 1321 η εισβολή γίνεται με συνεργασία Βουλγάρων-Τατάρων και Βλάχων. Ο Ι. Κατακουζηνός (I, 39: l. 188-189) γράφει πως πολυάριθμοι Τάταροι διήλθαν τη Θράκη, αλλά δεν κατόρθωσαν να προεβήσουν μεγάλες καταστροφές και ζημιές στον πληθυσμό της υπαίθρου.

Οι περιοχές όμως της Θράκης τη χρονική αυτή περίοδο δεν υπέφεραν μόνο από τις ταταρικές επιδρομές, αλλά και από επιθέσεις στρατευμάτων κάτω από πρόσκατες συμμαχίες, όπως αυτή του 1265 που διοργάνωσε ο Βούλγαρος πάρος Κωνσταντίνος Τυχ, ο οποίος ερήμωσε τη Θράκη επικεφαλής στρατεύματος 20.000 ανδρών, Βουλγάρων, Τατάρων και Τούρκων της Δοβρουτζάς. Οι επιδρομές έφθαναν και εδήλωναν μέχρι και τις περιοχές του Κάτω Έβρου³³. Φαίνεται πως από τότε χρονολογείται η εγκατάσταση φυλετικών ομάδων Τατάρων και Μογγόλων στη Θράκη³⁴.

Κατά το 1271 γίνεται και δεύτερη καταστρεπτική επιδρομή των Τατάρων στα βυζαντινά εδάφη, ύστερα από πρόσκληση του Ιωάννη της Θεσσαλίας και του Ανδρόνικου Ταρχανειώτη³⁵.

Το 1285 σημειώνεται και άλλη μεγάλη επιδρομή Τατάρων στη Θράκη και τη Μακεδονία, η οποία συνοδεύεται από πειρατικές επιδρομές στα παράλια. Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' αναγκάζεται να μετακινήσει τους πληθυσμούς

των παραλίων προς το εσωτερικό εξαιτίας της αδυναμίας του Βυζαντίου να αποστείλει ναυτικές δυνάμεις για ν' αποκρούσει τις πειρατικές επιδρομές³⁶.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1299-1300, ο Βούλγαρος πρέσβης στην αυλή του Στεφάνου Ούρου Β' Μιλούντι διαδήσεται ότι οι Τάταροι (Σκυθία) λεηλατούσαν τη Θράκη³⁷.

Οι μεγάλες όμως ταταρικές επιδρομές στη Θράκη συνέβησαν κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσεως του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των Ανδρονίκων άρχισαν πριν από το θάνατο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Θ' (12, 10. 1320) και εντάθηκαν όχι πολύ πριν από την υπογραφή της συνθήκης του Ρηγίου (6.6. 1321), με την οποία έληξε ο αδελφοκτονικός πόλεμος, και πάντως συνεσχίσθησαν και κατά τα έτη 1323/24³⁸.

Βλέποντας συνειπώς πως οι Τάταροι διαδραμάτιζαν αξιόλογο ρόλο στις διαβαλκανικές σχέσεις, ιδιαίτερα από το τέλος του 13ου αιώνα.

Συνεπώς ο ζωγράφος που απεικόνισε τα ταταρικά πρόσωπα των στρατιωτών στην παράσταση του Λίβου στο ναύ του Γερακίου μπορεί να είχε

10. Σελίδα του ισπανικού βιβλίου Kanva Dai-Jiten του Todo Akimori (έκδ. Gakushu Kenkyusha), στη σελίδα 4 του οποίου απεικονίζεται το κινεζικό γράμμα "χι".

"προσλαμβάνουσες παραστάσεις," από προηγούμενη θήτεια το στις θρακικές περιοχές, όπου, όπως είδαμε, οι αταρικές επιθέσεις ήταν πολυάριθμες από τα τέλη του 13ου μέχρι το πρώτο τέταρτο του 14ου αιώνα.

Μια τελευταία απόπειρα προσεγγίσεως του προβλήματος θα πρέπει, πιστεύουμε, να περιλάβει και την περίπτωση του (gazi) Umur, που ήταν δευτερότοκος γιος του αδελφού του ιδρυτή της δυναστείας των Οσμανίων Μεχμέτ (Gazi Mehmed), ο οποίος μαζί με τον Süleyman, το γιο του Saruhan, ξεκίνησε με 276 σκάφη το 1335 και έφθασε στην περιοχή του υποφωρού διοικητή της Μονεμβασίας, όπου και αποβιβάσθηκε. Από εκεί ξεκίνησε τον πόλεμο εναντίον του Ισπέρ, όπως ονομάζετο το Χρονικό του διοικητή των ελληνικών περιοχών. Φθάνει τελικά στο Μισρά καταστρέφοντας και λεηλατώντας τη χώρα του Gırlıbos (Γαβρίλη ή Γαβριλόπουλου). Ο Ισπέρ (Spanos και Spanis) είναι γνωστό ιστορικό πρόσωπο. Είναι γνωστός άρχοντας της περιοχής με την επωνυμία "Σπανός"³⁹.

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως κάποιο αταρικό απόπασμα μπορεί να συμμετείχε στο στρατιωτικό απόπασμα με το οποίο ο Umur προσέβαλε τις βυζαντινές περιοχές, μεταξύ Μονεμβασίας και Μισρά. Ίσως, αν δεχθούμε μια λίγο μεταγενέστερη χρονολογική τοποθέτηση των τοιχογραφιών, δεν θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε την επαφή και γνωριμία του Αιγογράφου -εφόσον ήταν ντόπιος ή "παρπεδημών" στην περιοχή- με τους Τάταρους στρατιώτες το 1335.

Περισσότερο όμως πιθανή είναι η εμπειρία του αιγογράφου από τις αταρικές επιδρομές που συνέβησαν σε περιοχές της Θράκης, και ιδιαίτερα από την Αδριανούπολη μέχρι την Αίνο⁴⁰, κατά τα τέλη του 13ου και τις αρχές του 14ου αιώνα.

Σημειώσεις

- * Ευχαριστώ το συνάδελφο κ. Γ. Δημητροκόλλη για την ευγενική παραχώρηση των εγχαρμών διαφανών.
1. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκόλλη, Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 11, εκ. 116, σ. 12, σ. 15, εκ. 22.
 2. Ο.π., σ. 45.
 3. "Ο ναός του Αγίου Ιωάννη της Μήνης", Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, τ. ΣΤ', 1972-73, σ. 116.
 4. Μ. Ρανγολίτι, "Les églises de Gérali et de Monemvasie", *XXII Colloq. et Culture des Arts Ravennate e Bizantine*, 1975, σ. 245.
 5. Ν. Ζιός, "Η συντήρηση των Βυζαντινών και Νεωτέρων Μνημείων της Πελοποννήσου από το 1950 έως το 1975", Πρακτικά Α Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Σπάρτη 7-14.9.1975, τ. Β', Αθήνα 1976-1978, σ. 331.
 6. Πράβ., Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκόλλη, Γεράκι, ό.π., σ. 45, υπ. 231.
 7. J. Lafontaine, *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'Empire Byzantin et en Occident*, vol. I, Bruxelles 1964, σ. 206.
 8. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκόλλη, Γεράκι, ό.π., σ. 45, υπ. 232.
 9. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκόλλη, Γεράκι, ό.π., σ. 12.
 10. Προκόπιος, De bello Persico, *Υπέρ των πολέμων, Procopii Caesariensis, Opera omnia*, εκδ. J. Hauri, I, Lipsiae 1967, II, 26, σ. 268.
 11. Σε ασπίδες, λ.χ., που απεικονίζουν το τοιχογραφικό άγιο σε ελεύθερο τρίπτυχο με παράσταση του Μαρτυρίου των Αγίων 40 Μαρτύρων του Μουσίου του Ερμάτ, του Άνγκνικου. Σε ασπίδα του Αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτου σε μικρογραφία του *Mosqueensis Gr.* 376 (183) (fol. 25^r) (θεβρουάρ), Ihor Sevcenko, "The Illuminators of the Menologium of Basil II", *D.O.P.* 16, 1962, εκ. 11, σ. κρηνή, όπως στο καλόκι της Μ. Ουσίου Οσκή, στην παράσταση τοιχογραφίας του

- Ιησού του Ναυή, Ευστ. Στίκα, *Το Οικοδομικόν Χρονικόν της Μονής Οσίου Λουκά Φωκίδος*, Εν Αθήναις 1970, πιν. 80α, 81.
- 11α. κοιφικός: που προέρχεται από την παλιά αραβική πόλη Κοϊφά.
 12. André Grabar, M. Manoussakas, *L'illustration du manuscrit de Skylitzes de la Bibliothèque Nationale de Madrid*, Venise 1978, Pl. I, fig. 1 (fol. 10^r), Ιωάννης Σκλιτζής, *Σύντομος Ιστορικός*, εκδ. Ioannes Thum, Berolini 1973, 5-67-74: "ο πατριάρχης δέ λέοντι τὸ ἐξ Ἀρμενίων, ἀνδρὶ θεομειδέϊ δοκούντι καὶ ἀραττηρῶν καὶ τὸ στρατεύματός τῶν Ἀνατολικῶν ἄρτητον πηλασάτω, παυμαζῶν τῆς ἐξουσίας..."
 13. *Μεγάλη Ἐλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρρού*, τ. ΙΖ, λ. "Μογγόλια", σσ. 288, 289.
 14. Μιχαήλ Σ. Κορδής, «Προβσεις μεταξύ Fu-lin (Βυζάντιο) και Κίνας κατά τη διάρκεια του Μεσοίαιου και η ιστορογεωγραφική πραγματικότητα. Η Άπια Διάσημη και τις κινεζικές πηγές», *Ανατολή από τη Δυκάνη*, τ. ΚΓ', τμήκ. 1, 1984, Ιανουάριος 1985, σ. 233.
 15. Chen-Zhi-giang, "Η μελέτη της επικοινωνίας μεταξύ της Κίνας και του Βυζαντίου. Εμπορικοί δρόμοι από Εβρά και θαλάσσο", *Βυζαντικά* 15, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 285.
 16. Chen-Zhi-giang, ό.π.
 17. Paul Wittek, *La formation de l'Empire ottoman*, εκδ. V. L. Ménage, London 1982, σ. 299.
 18. *Χρονική συγγραφή*, 41, σσ. 69, 70.
 19. Γ. Ακροπολίτης, *Χρονική συγγραφή*, 41, σσ. 69, 70: "ὁ γούνο βασιλεὺς Ἰουάννης ... ἀποθέσει τῆς ἀμύνης τὴν ἀρραβὴν καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναβλήσει ἡμέτερον τὸ σπασίαν, ὡς ἐν νόμοις τοῖς ἑσπασίαις εἰς ἀποστήτην γίνεσθαι τρεμμένον γὰρ τὴν τοῖσιν δυο θαρῶν μετῆσιν εἰς αὐτὸν γίνεσθαι τὸν πολεμῶν, πρὸς ἐνα μὲν ἑσπασίαν τὸν σπασίαν, πρὸς δὲ δύο ἀλλοῖον εὐκατομένους..."
 20. *Μεγάλη Ἐλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρρού*, τ. ΚΓ', σ. 191.
 21. Paul Lemerle, *L'Émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Unur pachá*, Paris 1957, σ. 10.
 22. Donald Edgar Pitcher, *An historical Geography of the Ottoman Empire from earliest times to the end of the sixteenth century*, Leiden 1972, σ. 35.
 23. Catherine Asdracha, *La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique*, Athènes 1976, σ. 80, 81.
 24. Κωνστ. Π. Κύρρης, *Το Βυζάντιο κατά τον 14' αιώνα. I. Η πρώτη φάση του εμφυλίου πολέμου και η πρώτη συνδιαλλαγή των δύο Ανδρονίκων (20.ΙV.εφ'επισημο 1321)*, Λευκωσία - Κύπρος 1982, σ. 8, 9.
 24. Catherine Asdracha, ό.π., σσ. 136, 242-243.
 25. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 151.
 26. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 154.
 27. Χ. Ε. Δασκαλάκης, "Τάταροι Δημοκρατία", *Μεγάλη Ἐλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρρού*, τ. ΚΒ', σ. 821.
 28. *Encyclopaedia Britannica (Macropaedia)*, τ. XII, σ. 362, 366.
 29. *Encyclopaedia Britannica (Macropaedia)*, (1973-1974), τ. IX, σ. 838.
 30. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 154.
 31. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 163, 164.
 32. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 101.
 33. Κ. Ασδράχα, ό.π., σ. 247. Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der Byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965, σ. 64.
 34. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 154.
 35. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état Byzantin*, Paris 1956, σ. 483.
 36. *Παχυμέρης*, Βόννη, I, σσ. 229, 240, II, σ. 611.
 37. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 161.
 38. Ursula Victoria Bosch, ό.π., σ. 64. Κ. Κύρρης, ό.π., σ. 101.
 39. Paul Lemerle, *L'Émirat d'Aydin*, ό.π., Paris 1957, σσ. 11, 102, 103.
 40. Αίνο: (ή αρχαία πόλη της Θράκης, στις εκβολές του Έβρου σήμερα ανήκει στην Τουρκία.

A Sinc Ideogram in a Wall-Painting in Geraki, Laconia

N. K. Moutsopoulos

Years ago, while studying the Byzantine wall-paintings of Hagios Ioannis Chrysostomos at Geraki, Laconia, we located certain symbols or Sinc ideograms on the helmets of the soldiers, guarding Christ's sepulchre, in the scene of the Guardians at the Tomb, which is depicted in the eighth panel of the barrel vault of the church (figs 1-4).

Thus, the question arises, where could the unknown Byzantine painter had derived this interesting iconographic feature from. We could assume that a certain Tatarian unit might have participated in the military force with which Umur attacked the Byzantine territories between Monemvasia and Mystras.

Therefore, if we accept a slightly later date for these wall-paintings, then we can propose that the native or sojourner artist of these frescos had got acquainted with Tatarian soldiers in 1335. However, it is more plausible that the hagiographer was familiar with the Tatarian invaders who raided Thrace, from Adrianople to Ainos, during the late thirteenth and early fourteenth century.